

„GAZETA DE DUMINECĂ”, ȘIMLEU, 1904—1911: APARIȚIE, PROGRAM, ZIARIȘTI ȘI TIPOGRAFI

În distonanță cu secolele anterioare care statuaseră din motive multiple obiective și subiective un dezechilibru relativ între faptul de cultură, de civilizație și fenomenologicul politic, social, economic, înregistrând episoade de decantare netă, de retardare dezavantajoasă sau de un avans facil marcat, „veacul naționalității” începe să reclame și tinde să impună definitivarea axiomei concordanței între structură și suprastructură, pentru acceptarea simetriei remarcate în dezvoltarea actului spiritual interferent factorului societate. Timpul istoric respectiv bulversat de frământări politice și mișcări naționale în amplitudini extinse prefigurează debutul unei epoci noi în determinarea existenței unor națiuni europene pe coordonate valorice sensibil modificate, care devin amendabile în spațiu geografic și pentru circumscrierea luptei românilor din Monarhia dualistă în vederea emancipării naționale și sociale. Conștiința de neam și tendința către unitatea deplină se configurează în permanențe virtuale politic, potențate de evenimente din ființarea proprie și conjugată națiunii române la mijlocul secolului XX: triada revoluție, unire și independență, cumuliind atribute și reverberind stări evolutive mobilizatoare pentru ansamblul mișcării naționale.

Instituirea compromisului austro-ungar în 1867, încadrat de un întreg cortegiu de atitudini vexatorii la adresa existenței națiunii majoritare din Transilvania contribuie în mare măsură la reluarea unui proces politic complex organizatoric și manifest prin exprimarea opțiunii nete împotriva momentului subjugării și deznaționalizării. Detașarea forței expresiei îngemănate politice și culturale inculcă impedimente datorită sinuozității manevrei de acțiune mandatată de conducerea Partidului național român, unit în 1881, prin proclamarea tezei pasiviste. Puterea de expunere a mișcării naționale române transilvane în a doua jumătate a veacului trecut se mulează întocmai pe tentativa vehiculării faptului de cultură în adiacența noțiunii politice, aflat în aparentă neputință de manifestare, exoperind subsumări reciproce vizavi de conținut, limite și scopul propus, care reunite pot conferi totuși un caracter mai direct și ofensiv pentru activitatea culturală intrinsecă. Pasivismul supradimensionează încercarea politică în esență, de ascensionare culturală pentru mase, mobilul global stringent vizat dobîndind fructificare la mică distanță în timp, cînd revitalizarea „nou activistă” posedă sorginte în emergența interferenței cultural-politice.

În contextul evoluției rodnice înregistrată de mișcarea națională pe dimensiuni care înglobează zone și stadii de dezvoltare social-economică cu asperități și inadvertențe proprii fenomenului în ansamblu se încadrează și explicitează lăcitarea prezentă vizînd situația din perimetrul nord-vestic transilvan, în care ținutul românesc sălăjean nu face notă distonantă, deși posedă accente specifice cu determinări și implicații pentru dezvoltarea viitoare intenționată să fie detaliată în demersul nostru interpretativ.

Situarea geografică la punctul de tangență cu un alt eșantion și mod de viață și gândire, de cultură și civilizație, de mentalitate și putere politică dominantă temporară, coroborată cu extensia social-economică pe coordonatele unui ruralism care admite și facilitează în mod legitim exprimarea țărănimii împilate, aservită șocului și practicii samavolnice caracteristice unei administrații birocratice străine și politicii de forță, totul avind rădăcini trainice într-o devenire istorică care cumulează momente irefutabile pentru conștiința autohtonă, situată totuși în imposibilitatea temporară de cuvîntare plenară se compun într-un tablou de date veridice care concură la varianta supralicitării rolului culturii materne, cu posibilități pentru reevaluarea și redimensionarea de diverse modalități care facilitează persistența etnică, netrunchierea permanenței și evoluției ramificate pe tărîmuri aferente.

Realitățile vizualizate pentru comitatul Sălaj la granița veacurilor XIX și XX, abordabile prin prisma unui avans incontestabil înmagazinat în ansamblul devenirii relevă indicatori preciși pentru debutul și fructuozitatea opțiunii populației locale majoritare, vertiginozitatea impulsului în privința noțiunii politice adoptate fiind cauzată tocmai de cadrul general propice desfășurării social-economice și culturale. Impetuozitatea acțiunii implantării rețelei de bănci românești în mediul rural, cu capital solid investit pentru capacitatea sistematică și conștientizarea păturii mijlocii suficient ancorate material, afirmată și sprijinită în potențarea pe teme național pentru valorificarea cu reușită deplină în ipoteza unui demaraj activist, datorită alegerilor parlamentare. Tărînimea mică și mijlocie activizată, deocamdată îndeosebi în plan economic, intelectualitatea sătească tot mai penetrată de importanța politică a menirii asumate în întărirea ideologică a mediului rural, cu afinități preponderente în tranșarea disputei pentru drepturi și libertăți legitime formează fermentul propulsării grupării elementelor burgheziei române sălăjene, mai validă economic, social și politic. Redusă numeric în câteva centre din comitat, debusolată calitativ datorită paletei de evenimente care dispersaseră forța și unitatea Partidului Național Român în ultimul deceniu din secolul XIX — procesul Memorandului și criza conducerii centrale — germele de burghezie română locală însumind avocați, reflex pentru activitatea bancară, medici, profesori, învățători, gazetari, corespondenți ai presei românești centrale transilvane beneficiază de existența unui centru autohton puternic, Șimleul, ca și de exemplul unor personalități politice cu valoare însemnată pe genericul mișcării naționale, precum Gh. Pop de Băsești. Activitatea și activizarea unui asemenea gen de potențe strict circumscrie își au împlinirea în inițiativele și acțiunile Astrei, care prin conjugarea strădaniei economice și culturale mobilizează energiile latente ale satului românesc sălăjean în ideea întăririi depline, în validarea „Reuniunii de învățători și femei române din Sălaj”, în vehicularea mesajului economic-politic-social și spiritual denotat de băncile „Silvana” și „Selăgiana”.

Îngemănarea legică și permeabilă dintre actul economic, cultural și politic în existența românilor sălăjeni în primii ani ai secolului XX permite, în contextul unui reviriment resimțit de mișcarea națională proactivă și a crizei regimului evident la nivelul autorităților locale, exprimarea corolarului cultural, cu pendant obiectiv și decisiv în debutul și existența organului de presă în limba maternă. Periodicul românesc are menirea primordială să umple și să suplinească golul informațional, necesarul de adevăr și receptabilitate pentru mase găsindu-și expresia cuvenită tocmai în și prin funcționarea acestuia. Ziarul trebuia să devină un suport moral solid pentru dezideratele vehiculate de conducerea mișcării naționale, o tribună de luptă cu calități incontestabile pentru, întronarea unei noi ordini morale în raportul istoric existent, un avanpost pentru conștiința patriotică manifestă și cea impulsionată, un rezervor de energii și comandamente viguroase în tentativa de făurire și întărire a credinței naționale, a intransigenței demnității de popor liber.

Înțelegerea și interpretarea vieții editoriale sălăjene marcată de triada: tipografie-editură-gazetă necesită recreionarea generală în privința situației și statutului atins de instituția tipografică la nivel transilvan. Actul de mobilizare to-

tală cu efecte regeneratorii pentru debutul publicisticii române din țara Silvaniei se explică în ansamblu prin coroborarea existenței și funcțiunii unor factori complecși: a) un grup de intelectuali, bine situați social și relativ independenți economic; b) pătura de mijloc în devenire, compusă din preoți și învățători, cu acțiune națională eficientă în mediul rural și drept consecință, beneficiind de un public audient, cu receptivitatea mișcată prin activități diverse; c) filonul economic de susținere, întruchipat de institutele financiare locale, care subvenționează și materializează prin creditele acordate multe intenții de natură cultural-politică; d) palpabilitatea unui model-precedent, chiar de mărturie străină, în ipoteza lipsei de continuitate privind tipografia, editura și ziarul; e) o viață politică notabilă la nivel comitatens care să permită ascensiunea unor elemente cu putere și influență restrinsă deocamdată, față de mandatarii regimului; f) un ultim argument, deloc de neglijat, anume comprehensiunea unor persoane cu aderență politică ramificată și exprimată din diferite unghiuri de vedere, personalități pe teritorii multiple, care să posede și să exemplifice doze diverse de inventivitate, curaj, interes și bineînțeles un cont la bancă pentru evitarea sau diminuarea unui „imprevizibil” de prevăzut totuși în garantare, din partea autorității. În atari condiții, tipografia românească se manifestă fără dubiu drept un mijloc eficace pentru trezirea, păstrarea și adincirea conștiinței naționale, existența sa pentru intelectual însemnând un îndemn și totodată o prețuire și înlesnire pentru ca să publice, să transmită ideii și cunoștințe în folosul națiunii sale.

Peisajul tipografic românesc din Transilvania îngăduie distingerea a două zone motrice de acțiune: a) mobilizate de cărturarii grupați în organizații bisericești, culturale și școlare, de exemplu, Blaj, Sibiu, Caransebeș; b) pornite din inițiativă particulară, de către librari-editori, cu oarecare interese cultural-comerciale, în orașe de regulă mici, fără mișcare națională română distinctă, lipsite de autorități religioase influente și de sisteme de învățământ deosebite. Deceniul prim din veacul XX consemnează înființarea unei serii de tipografii românești: 1900, „Minerva” la Orăștie, 1901, „Poporul Român” condus la D. Birăuțiu, la Buda-pesta, 1903, cel dintâi institut tipografic românesc clujean, sub Petre P. Barițiu, 1904, tipografiile lui G. Mateiu și A. Baciul la Bistrița, 1906, A. Anca cu întreprinderea sa la Gherla, 1907, Gh. Munteanu cu vestita „Concordia” la Arad, precum și altele la Făgăraș, Oravița, Șomcuta. Dotarea tehnică corespundea posibilităților facilitate de perioada respectivă. Tipografia „Minerva” de la Orăștie, de pildă, avea un conducător, 2—3 calorice și 2—3 învățăcei în stadiul de început, cînd se părea faza de imprimare. Conturarea unor referințe pentru nivelul unei mari tipografii ne obligă să relevăm faptul că un asemenea gen de instituție cumula sectorul administrativ, redactorii precum și personalul de specialitate compus din șeful de atelier, un paginator, mașinist, lucrătorii-culegători, elevii-ucenici, șeful legătoriei, lucrătorii-legători¹.

Multe din atributele și condițiile enumerate pentru context se regăsesc în sfera restrinsă sălăgeană, prin evidențierea unui centru puternic cultural și politic, cum a fost Șimleul-Silvaniei, unde se înregistrează odată cu debutul anului 1903 înființarea de către Ioan Pop Lazar a primei tipografii românești, intitulată „Victoria”². Se cunosc deocamdată date infime despre începuturile întreprinderii tipografice, pe care sperăm să reușim a o trata în mod amănunțit într-un viitor nu prea îndepărtat, datorită explorării în întregime a multe cunoștințe precise

¹ I. Mușlea, *Din istoria tipografiei, editurii și librăriei românești în Ardeal (1880—1918)*, Cluj, 1939, p. 1—11; K. Krizsó, *Kolosvár tartomány nyomdászat és hírlap története*, Kolosvár, p. 131, 139.

² E. Anghelovici, *Tipografii și tipografi în București la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în, *Materiale de istorie și muzeografie*, IV, 1966, p. 419—424.

³ D. Stoica, I. P. Lazăr, *Schița monografică a Selagiului*, Șimleu, 1908, p. 183—184; *Gaz. Dum.* IV, nr. 3, 27 ian. 1907, p. 8.

denotate de materialele încă nedepistate din arhive*. Relația dintre om și operă cu rezultate atât de fructuoase pentru demersul cultural vizînd pe românii sălăjeni ne îndrăgumește și facilitează aplecarea îndeobște asupra persoanei-ctitor și revenirea dictată de necesar în privința tipografiei la momente perfect circumscrise epocii.

Ioan P. Lazar, născut la 22 februarie 1862 în Suciul de Sus⁴, urmează după gimnaziul de la Năsăud, preparandia din Gherla, fiind unul dintre eleviieminenți ai pedagogului vestit, V. Gr. Borgovan⁵. După absolvirea studiilor, vine învățător la școala confesională românească din Șimleu, localitate unde face cunoștință cu refluxul activității și activizării cercului de intelectuali români, preocupați de îmbunătățirea situației etnicului majoritar. Manevrînd condeiul cu abilitate, se înregistrează cadrului de corespondenți anonimi care fac cunoscută starea Sălajului în presa românească a vremii. Dovedind aptitudini pe tărîmul organizării economice, ajunge în vizorul conducătorilor băncii „Silvana”, care sînt preocupați de pregătirea unor cadre de bază și care îl selecționează și trimite în 1886 pentru a urma cursul de specializare în contabilitate pe lingă „Albina” din Sibiu. Contactul cu lumea ziaristică și literară se păstrează în continuare, tînărul aspirant contabil vîndînd temeinice aptitudini folcloristice recompuse în paginile „Tribunei”⁶. Revenit la matcă, funcționar în cadrul băncii cu putere locală însemnată, focar de impulsuri materializate financiar pentru reluarea și relansarea activității politice, I. P. Lazar se angrenează în plenitudinea forței disponibile și participă activ la mișcarea politică românească din comitat, potențată de momentul Memorandului⁷. Faptul că datorită unor capacități denotate și colaborării la viața internă a băncii avansează ierarhic și devine contabil-șef, post important în structura organizatorică, cu posibilități de manevrabilitate financiară și girante pentru sprijinirea paletii de acțiuni politico-naționale autohtone, nu trebuie să surprindă ci dimpotrivă conduce la impunerea numelui în rîndul fruntașilor mișcării românești din Sălaj la cumpăna secolelor XIX—XX.

Ordinea arbitrar instituită vizavi de triada: gazetă, librărie, editura-tipografie în peisajul culturii române transilvane înregistrează și consemnează apariția în 3 ianuarie 1904, la Șimleu, a celui dintîi organ de presă pe eșichierul publicisticii locale, „Gazeta de Duminecă” avînd ca proprietar și editor pe I. P. Lazar și redactor responsabil pe I. P. Reteganul, publicistul versat și cunoscătorul fin al psihologiei poporului⁸. Logica interpretativă cu privire la datele posedate se motivează pe deplin în și prin demersul făptuit: calitatea de proprietar și editor anexate persoanei lui I. P. Lazar se validează prin funcția de răspundere din cadrul băncii „Silvania”, prin posibilitățile materiale existente și meritul incontestabil în apariția și conducerea tipografiei „Victoria”, în adiacența galoanelor dobîndite în cursul activității politice pentru cauza românimii sălăjene. Organizator și producător, I. P. Lazar resimte nevoia unui realizator expert, depistat în figura lui I. P. Reteganul, ancorat temeinic în școala ziaristicii române transil-

^{3a} Ulterior redactării noastre a apărut valoroasa lucrare, *Tiparul sălăjean. File de istorie*, Zalău, 1980.

⁴ Vezi Gr. C. Mărcuș, I. P. Lazar (1862—1915) mss. la Arh. Stat. Zalău.

⁵ I. P. Lazar publică în 1908 broșura „Din viața și activitatea pedagogică a lui V. Gr. Borgovan”, Șimleu, 84 p.; vezi recenzia în *Gaz. Dum.*, V, nr. 40, 28 sept. 1908, p. 9.

⁶ *Tribuna*, III, nr. 10, 14/26 ian. 1886, p. 2; nr. 139, 19 iun./1 iul. 1886, p. 1—2; nr. 140, 20 iun./2 iul. 1886, p. 1—2; VI, nr. 212, 17/29 sept. 1889, p. 1.

⁷ *Idem*, IX, nr. 18, 23 ian./4 febr. 1892, p. 70.

⁸ D. Stoica, I. P. Lazar, op. cit., p. 167, 169, 183, 184; M. Popa, V. Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1980, p. 172—176; S. Mindruș, in *Acta M.P.*, 4, 1980, p. 759—767; Arh. Stat. Zalău, fond *Prefectura județului Sălaj*, seria *Vicecomite*, dosar nr. 10, doc. nr. 16834 din 12 dec. 1903; adresa primarului din Șimleu către vicecomite în care se indică persoana redactorului responsabil.

vane, cu lucrări în tiraje apreciabile, publicate pentru atragerea și cultivarea masei, cu rol meritoriu dobândit în mediul rural propulsat acum pe orbita părăsirii treptate a stării de nemișcare.

Absența din titlu, în faza de început a „Gazetei de Duminecă”, a evidențierii caracterului politic imprimat organului de presă se datorează unui cumul de factori care au fost analizați în prealabil cu profunzimea necesară pentru asigurarea siguranței, stabilității și posibilității de mișcare nestingerită pentru foaie și cei care se angajau țelului propășirii scrisului românesc sălăjean. Între condițiile obiective se include realitatea politică comitatensă, contaminată de instabilitatea la nivel central, având în intenție să pareze și să neutralizeze orice efort parvenit dinspre națiunea majoritară care tangenta și periclita prin expresia tot mai politică a acțiunilor sale caracterul și interesele statului unitar maghiar. Evoluția economică românească din comitat, cu perspective promițătoare în ansamblul devenirii mișcării naționale, solicita nuanțarea exprimării în vederea incidenței cu fenomenul politic, fapt adevărit în totalitate de cursul nou pentru politica activistă de după anul 1905. Prevederile sentențioase ale legii presei conturbau desfășurarea normală a dreptului și posibilității de manifestare, de cugitare și de scriere liberă; „delictul de presă” afirmat de procurorul regal și de curtea de jurați nu eludau amenda plătită din cauțiunea depusă, repetabilitate facilitată de faptul că paragraful de „Agitație” nu se explica cu limpezime. Toate acestea se coroborează deseori în conjuncturi care concură la stagnarea apariției de articole, la degradingolada unor redactori imprincipiați, la sistarea temporară sau definitivă a periodicului în final. Procedul administrativ întrebuintat manipula un curs diabolic în nimicirea preconizată: amenda se integra în garanție pînă cînd succesiunea conducea la neputința întregirii ei și la sucombarea caracterului politic care egaliza dispariția fizică a gazetei respective. Intemnițarea periodică pentru redactori urmărea distrugerea celei conducătoare, iar implicarea redactorilor responsabili se preîntîmpina prin desemnarea de tipografi sau a unor intelectuali de duzină pentru ca să reziste tracasului cotidian și astfel dispariția temporară să nu afecteze cursivitatea misiunii asumate de periodicul românesc. Multe din cauzele subiective se racordează poziției sociale deținute de îndrumătorii-publiciști, directori modești, deseori, presați de griji materiale, impactați de nevoi mărunte, posedînd cu totul alte resurse de trai decît cele oferite de profesiunea de ziarist, incumbînd privațiuni nenumărate față de mijloacele de susținere și tirajul foi redactate. Abonamentele insuficiente nu numai în faza de început a organizării și propagării gazetei, cheltuielile reclamate de tipar, de procurarea hirtiei și a mărcilor, de plata personalului administrativ conturează un traiect de viață de redacție dificilă în plan financiar, care obligă rezumarea la o existență precară, cu plata unui onorariu minim, derizoriu, cedat deseori în ideea salvării și supraviețuirii publicistice.

Tipul ziaristului român din epocă, potrivit tuturor greutăților, ni se înfățișează nu rareori l dimensiuni de apostol, de martir, identic prin credința mare și profundă cu cea a masei. Stima și recunoașterea cu care se întîmpinau redactorii în mijlocul poporului se exacerbează tocmai datorită acestui motiv, țărănul ajungînd să înțeleagă în ziaristică sacerdoțiul, misiunea asumată fiind nobilă pentru cauza neamului și aureolînd profesiunea de gazetar. Redacțiile devin ateliere de destîn unde se făuresc și modelează conștiințe, unde tinerii universitari deprind nobilul meșteșug al publicisticii militante, în folosul cauzei naționale. Am considerat necesar expozeul divagator sus situat pentru creionarea stării și atmosferei existente pe tărîmul gazetăriei populare române transilvane din primii ani ai veacului nostru pentru facilitarea unei depline înțelegeri și interpretări privind existența și rolul „Gazetei de Duminecă” în istoria presei române sălăjene.

Pe firul celor expuse se situează editorialul din numărul prim⁹, semnat de intelectuali români de frunte, mesageri ai vieții politice și culturale care subli-

⁹ *Gaz. Dum.*, I, nr. 1, 3 ian. 1904, p. 2—3.

niază stringența înfăptuirii educației politico-naționale în paginile organului de presă redactat pentru masele populare, prin apelul permanent la trecutul istoric, prin valorificarea neconținută a comorii culturale pentru ca să se îngăduie penetrarea și mobilizarea eficientă a forțelor creatoare autohtone, tocmai prin raportarea vizibilă la spiritul, conștiința și unitatea de neam. Prin detaliile strinse în „Cuventul nostru” se evidențiază propensiunea către factorul de cultură, reclamat și reverberat în mod conștient de generația tină de intelectuali, de profesioniști diverși: avocați, judecători, preoți, agronomi, învățători, economiști dotați cu un orizont de gândire și o experiență de viață națională sublimată datorită contactului cu medii diverse din interiorul Transilvaniei și străinătate. Pătrunderea culturii necesare în mase se vehiculează în deplina cunoștință de cauză a lipsei de mijloace eficiente pentru momentul istoric dat, cauza „iluminării” țărănimii, importanța gazetei populare în medierea faptului de cultură ca și a relației reciproce dintre conducători și mase fiind subliniată și favorizând astfel puțința colaborării vaste, mesajată de direcții unice.

„Gazeta Transilvaniei” se află printre primele organe de presă care intuiește cu exactitate sensul afirmării tentativei ziaristice din țara Silvaniei „cu menirea să grupeze masa de români din acel colț de țară, ... organul de publicitate social-economică va veni în contact cu poporul și inteligența de la sate”¹⁰.

„Tribuna” remarcă și consemnează episodul, însă în virtutea unor diferențuri neîncheiate și polițe care trebuiau achitate prin intermediari, după definirea acțiunii născute la Șimleu, fixează un rol precis „Gazetei” în „anihilarea Foi Poporului, organ de exploatare în mina sasului Marschal și a unui publicist român înconștient”¹¹. Necunoscând pe moment anumite dedesubturi ale presei românești transilvane nu avem altă posibilitate decât să redăm fără alte comentarii cele consemnate vizavi de menirea foi de la Șimleu.

Devenirea cronologică a presei române sălăjene reține data de 20 martie 1904 cînd I. P. Lazăr, proprietar și editor cumulează și funcția de redactor responsabil odată cu trecerea lui I. P. Reteganul în calitate de redactor-șef¹². „Gazeta de Duminecă” își dezvăluie din debut anumite caracteristici tehnice și structurale privind orientarea și delimitarea materialului. Se tinde să fie un organ săptămînal, editat în 12 pagini, cu pagina de titlu ilustrată, nouitate ziaristică zăugrînd evenimentul sau personalitatea, cu articolul de fond de interes general, sursă de învățăminte utile pentru cititor. Periodicul mai etala rubrici, colaborări, note diverse care se străduiau să capteze interesul și să contribuie la întărirea tentativei de educare-luminare pe seama mulțimii. Colaboratorii se recrutau de regulă dintre cei mai capabili condeișeri locali, pentru ca mai tirziu să putem consemna aderarea unora dintre marile personalități în scrisul românesc de pretutindeni¹³. Materialul din interior se gîndește cu judiciozitate și se delimitează cu parcimonie în rubrici independente care reunesc criterii diverse, cum ar fi: nararea faptului, fără comentarii, explicarea unor legi, ordonanțe guvernamentale, decizii curiale, administrative, financiare, publicarea știrilor de ultimă oră, sub genericul intitulat. „Mai nou inserarea de telegrame și note telefonice despre evoluția vieții interne și externe. Caseta economică reunește adeseori un grupaj de sfaturi și îndemnuri pentru țăranul român în vederea mai eficientei sale gospodăririi și lucrării a pămîntului. Calendarul săptămîinii publicat permite orientarea din timp în scopul executării unor activități anumite, iar editarea cursului pieții budapestane facilitează educarea întreprinzătorilor pe teren economic și financiar. Rubrica susținută de tinerimea universitară, denumită „Jurnalul” devine un popas necesar pentru debutul multor personalități literare con-

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, LXVII, nr. 1, 1/4 ian., 1904, p. 3.

¹¹ *Tribuna*, VIII, nr. 2, 30 dec./12 ian. 1904, p. 3; N. Hodoș, Al. S. Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, I, București, 1913, p. 262; I. Marschall devine proprietar-editor în 1899 iar S. Moldovan redactor din ian. 1904.

¹² N. Hodoș, Al. S. Ionescu, *op. cit.*, p. 285.

¹³ M. Popa, V. Tașcu, *op. cit.*, p. 174—176.

firmate ulterior și tinde să facă cunoscute fragmente de beletristică originală și străină, în traducere, să cultive apetența pentru literatura română și limba literară cu deosebire. Alte note și coloane inserate se adresează gustului mediu al cititorului, indicind zona-caracter de „magazin” a foi, prin debordanța unor poezii și povestiri hazlii, menite să pătrundă și să capaciteze toate păturile societății românești sălăjene.

Presă centrală din Transilvania înregistrează cu semnificații sporite evenimentul editorial înfăptuit la Șimleu, redă date de ansamblu despre geneza și opțiunea angajată în mod deschis, însumarea statistică întocmită¹⁴ relevind un cunoscător deloc minim privind aprecierile pozitive, fapt care certifică odată în plus autenticitatea și eficacitatea întreprinderii demarate de tandemul I. P. Lazar—I. P. Reteganul, ca și receptarea deosebită în mediul gazetăresc, audiența și răsunetul momentului sălăjean la debutul anului 1904.

Viața internă de redacție se derulează în concordanță aproximativă cu activitatea tot mai intensă a institutului tipografic „Victoria” care realizează reușite meritorii pe plan editorial. Inexistența unei librării românești în comitat pînă la 1918 concură, ca serviciul de desfacere din cadrul tipografiei să asigure legătura cu exteriorul, prin expedierea de prime exemplare din biblioteca populară înființată sub auspiciile „Victoriei”. Anul 1903 marchează așadar donația de carte către „Astra” sibiană, dintre care se detașează premiera în privința „Cărții sateanului”¹⁵, pentru ca în 1904, I. P. Reteganul să publice tot aici volumul intitulat „Pomicultura, sau cultura arborilor roditori”. Nu cunoaștem pînă acum date concrete despre înzestrarea tehnică a tipografiei¹⁶, totuși considerăm că se alina exigențelor timpului și volumului de execuție reclamat de editarea „Gazetei” și a colecției de volume din cadrul bibliotecii populare destinată publicului larg.

Greutățile inerente debutului se încearcă a fi depășite prin asigurarea unei arii vaste de cititori-plătitori și de abonamente, printr-o propagandă permanentă pentru produsele tipografice realizate în contextul unor concesi deloc neglijabile pentru românii sălăjeni. Intențiile ziarului odată dezvăluite, acțiunea de sondare a pieții în curs de efectuare și lansările la abonare începute concură la o reacție inversă, reverberată de scrisorile de apreciere și încurajare, cu amplitudini extinse geografic și social, care ilustrează la unison expansiunea cantitativ-calitativă, capacitatea de penetrare, de convingere și aderență a ziarului românesc din Șimleu. Harta circulației „Gazetei de Duminecă” pentru anul 1904 înglobează centre transilvane precum: Satu-Mare, Dej, Cluj, situate în imediată apropiere, fapt specific pentru aria începutului unui periodic local, apoi localități din România unde probabil că domiciliază sălăjeni care au solicitat abonamente, deoarece stratigrafia noastră se întocmește pe baza cererii și a ofertei măturisite de „Poșta redacției”. Se consenuează astfel orașe ca: București, Iași, Bacău, provincii, de genul Bucovinei care se află în perimetrul cercetat, la fel și îndepărtata Americă de unde un anume Victor Ciora din New Castle solicită reînnoirea abonamentului trimestrial. Seismograful apartenenței sociale înregistrează valori diverse: preoți, învățători, economiști, studenți, țărani doriți de lecturi literare și conștienți de însemnătatea studiului de specialitate pentru dezvoltarea lor ulterioară. „Gazeta de Duminecă” devine treptat puntea de legătură între cititorul din mediul rural și cultura dirijată pe înțelesul său, între intelectualul de la sate și învățămintele care reverberează printre rînduri apelul la pregătirea pentru confruntarea decisivă în vederea dobîndirii de drepturi sociale și naționale.

Bilanțul temporal vizind existența și activitatea „Gazetei” detaliat în editorialul „După un an de lucru” cu care debutează numărul prim pe 1905, încor-

¹⁴ *Gaz. Dum.* I, nr. 3, 17 ian. 1904, p. 5.

¹⁵ *Arh. Stat. Sibiu*, fond *Astra*, nr. inv. 1021/1903.

¹⁶ *Gaz. Dum.* I, nr. 49, 4 dec. 1904, p. 6—7; nr. 51, 18 dec. 1904, p. 6—7; solicită învățăcei, absolvenți de clase gimnaziale sau reale, fapt notabil pentru pregătirea culturală și relația cu deprinderea meseriei tipografice.

poarează comandamente de manifestare îndeplinite parțial și direcții de evoluție viitoare trasate în virtutea unor concluzii care marchează progresul înregistrat pe tărîm publicistic. Se redescoperă acum și se revalorifică comprehensiunea denotată de toate păturile sociale penetrate, se relevă factorul esențial împlinit în statuarea zonei de interferență a opțiunii masei, favorizat mai cu seamă de conținutul materialelor oferite lecturii, tezaure veridice de învățăminte pentru orientarea globală a românimii din țara Silvaniei. Scopul propus cu anterioritate se devansează în mod vizibil, organul de publicitate devine un instrument sobru, instructiv în exprimare, cu rubrici și compartimente variate, care au în permanență în vizor gustul publicului și corijarea unor lipsuri manifeste, latura morală și moralizatoare confirmind trăinicia demersului general săvîrșit de mînunchiul de gazetari patrioți. Nu se poate omite din caracterizarea întreprinsă noutatea în privința foi de titlu, portretele și apelurile multiple ale unicului ziar ilustrat din epoca validînd tenta milităntă adoptată în chip nuanțat și concurînd la stimularea și îmbogățirea de cunoștințe prin metode moderne vizualizante pentru masă și elită deopotrivă.

Momentul 1905 care marchează intrarea în activismul politic pentru mișcarea și P. N. Român inculcă Sălajului, populației majoritare și exponenților ei politici precum și tuturor formelor de manifestare culturală aderarea și participarea la campania electorală. „Gazeta de Duminecă” menționează în numere succesive derularea alegerii din cercul în care candidează Gh. Pop de Băsești, manifestîndu-și în final, prin articolele semnate de I. P. Lazar, compasiunea și regretul față de nereușita înregistrată. /Anexa I./

Comentariile riguroase și pertinente absentează din cele opt pagini ale ziarului, datorită unor motive obiective, totuși tenta politică reușește să fie reliefață cu evidență, culminînd prin executarea actului administrativ, plata cauțiunii, reclamată de autorități¹⁷. Fapta se urgentase indirect din cauza decedului redactorului șef I. P. Reteganul conducerea tehnică și administrativă revenind acum în exclusivitate dotatului I. P. Lazăr, proprietar-editor și redactor responsabil¹⁸.

„Gazeta de Duminecă, ziar politic” se intitulează editorialul din 16 iulie 1905, care anunță modificarea intervenită în adoptarea programului politic și schimbarea unei părți din personalul de redactare. După expozeul istoric care trece în revistă cei doi ani scurși în care foaia „a servit binelui de obște românească”, împlinind o intensă activitate pe tărîm social-economic, erijîndu-se cu drept cuvînt într-o reprezentanță viabilă și mesageră distinsă a opiniei publice locale, periodicul de la Șimleu anunță tentativa adoptării laturii vieții politice intrinseci „pentru apărarea intereselor noastre românești”, pentru pregătirea și închegarea unitară a românimii din punct de vedere politic pentru confruntarea directă cu evenimentul. Direcția independentă enunțată „va urma o politică națională curat românească”, care va apăra interesele etnicității autohtone majoritare. „Gazeta” dezbate în articolul de fond importanța relatării faptului cotidian și inițiază în acest sens o rubrică nouă „Schintei în situațiune” care își va propune să rezume în grupele succinte evenimentele politice săptămînale.¹⁹

Fenomenul gazetăresc din Transilvania cunoaște situația redactorului responsabil care își asumă, conform legii presei, răspunderea în fața autorității, suportînd stoic amenzi și temniță, îndeplinind invariabil un rol ingrat, de jertfă, care presupune renunțarea la avantajele materiale, timp, muncă și libertatea personală. Victor Deleu, avocat, dr. în drept ocupă acest post important în nomenclatorul „Gazetei de Duminecă”²⁰ și devine prin întreaga activitate desfășurată în

¹⁷ Arh. Stat. Zalău, fond *Prefectura județului Sălaj*... doc. nr. 9251/1905: Banca de comerț și credit maghiar din Budapesta acceptă cauțiunea prin adresa din 19 august 1905.

¹⁸ *Gaz. Dum.* II, nr. 13, 9 apr. 1905, p. 1/ nr. 15, 23 apr. 1905, p. 1: necrolog semnat de I. P. Lazar.

¹⁹ *Idem*, II, nr. 27, 16 iulie 1905, p. 2, 6.

²⁰ Arh. Stat. Cluj, fond *V. Deleu*, doc. nr. 28, f. 3.

cadru publicisticii române sălăjene un pion esențial și o personalitate marcantă în galeria frunțașilor patrioți care au militat pentru dreptate și libertate națională. Nu avem în intenție să insistăm în mod deosebit asupra unor date biografice relevante deja într-un studiu cuprinzător²¹, între preliminarii menționăm faptul că viitorul redactor absolvă facultatea de drept și științe de stat la Budapesta în anul 1900, peste alți trei își dă doctoratul la Cluj, în 1904 se află în practică la dr. Aurel Crișan din Arad²², pentru ca în primăvara celui următor să reușească să înființeze un birou avocațial la Șimleu.²³

Un prim seism, de intensitate mică, deranjează pătrunderea în activitate a redactorului Deleu, funcționarea gazetei și a tipografiei „Victoria”: procesul de presă din luna iulie 1905, pentru cele 12 articole în care se apăra cauza națională română și memoria lui Iancu, incriminat fiind I. P. Lazar de către judecătorul de instrucție din localitate²⁴.

Institutul tipografic își păstrează totuși evoluția satisfăcătoare și editează lucrări remarcabile în cadrul bibliotecii inițiate, dintre care se detașează cele apărute sub îngrijirea lui I. P. Reteganul, unele donate „Astrei” sibiene²⁵. Colectivul de muncă cifrat estimativ la o duzină de lucrători situați în perfecționare continuă și într-un proces de înnoire a cadrelor²⁶, se delimitează pe trei compartimente active: mașinile plane, zețaria și depozitul de hirtie, care reunite fac corp comun din toate unghiurile posibile cu redacția organului de presă²⁷. În acest moment critic se resimte din plin, plecarea unui conducător tehnic înzestrat, de talia lui Gh., Maghiaru, maestru tipograf —, un exemplu demn de urmat, dascăl inimos și bun patriot. „Familia” anunță în nr. 27 și 34 din anul 1905 deschiderea tipografiei „Patru” sub conducerea sălăjeanului care contribuise plenar la demarajul „Victoriei”²⁸.

Impetuozitatea demersului reclamat de stringența momentului politic intern care la cumpăna anilor 1905—1906 conduce la exprimarea definitivă a românilor transilvăneni incumbă „Gazetei” și tipografiei sale eforturi sporite și depășirea cu succes a unor goluri depistate în ființarea cotidiană. Organ politico-național declarat, foaia din Șimleu atrage colaborări locale de genul: M. Ciobanu, P. Dulfu, V. Lazar, V. C. Osavadă, scriitori cărora li se rialiază un Coșbuc, cu poezii și proză, E. Isac, Th. D. Speranția, P. Ispirescu, S. Nădejde. Poșta redacției îngăduie surprinderea unei paletă de colaborări și corespondențe de naturi diverse, aparținând unor preoți, învățători, economiști și acoperind spații geografice întinse din Monarhie și străinătate (România, S.U.A.).

„Gazeta de Duminecă” se încorporează întru totul unor comandamente politice fixate de conducerea centrală a P.N.R. pentru mișcarea în ansamblu, punctată de maxima potență a activismului politic în alegerile din 1906, în numărul sporit de de putați români din Dietă, precum și de activitatea lor susținută direcționată

²¹ V. Dărăban, D. E. Goron, în *Acta MP.*, 4, 1980, p. 705—725.

²² Arh. Stat. București, *microfilme Ungaria*, rola 26, cadrul 365—368: Tabel cu numele avocaților și preparatorilor de avocați din comitatul Timiș, datat în 17 sept. 1904.

²³ *Gaz. Dum.* II, nr. 17, 7 mai 1905, p. 6; nr. 24, 25 iunie 1905, p. 7; Arh. Stat. Cluj, *fond V. Deleu*, doc. nr. 28, f. 2.

²⁴ *Gaz. Dum.* II, 30, 6 aug. 1905, p. 6, vezi articolul „Procese de Gazete de Duminecă”.

²⁵ Arh. Stat. Sibiu, *fond Astra*, nr. 531/1905; *Gaz. Dum.* II, nr. 17, 7 mai 1905, p. 7.

²⁶ *Idem*, II, nr. 12, 2 apr. 1905, p. 7, vezi nota „Se caută un tipograf tînăr”.

²⁷ Imobil care astăzi face parte din complexul Liceului industrial, strada Kogălniceanu nr. 8; sugerăm conducerii instituției de învățămînt imortalizarea însemnătății celor două clădiri: E—tipografia și F—redacția, laboratoare veridice de educație profesională și patriotică pentru ucenicii români.

²⁸ *Familia*, XLI, nr. 27, 3/16 iulie 1905, p. 323; nr. 34, 21 aug./3 sept. 1905, p. 408, *Gaz. Dum.* II, nr. 39, 8 oct. 1905, p. 7.

de manifestul programatic cu importanță deosebită elaborat în mai 1906 și care influențează în sens pozitiv mersul ascendent al luptei naționale a românilor sălăjeni.

Episodul cu rezonanțe profunde în întărirea conștiinței unității de neam semnificat de expoziția jubiliară de la București în august 1906 angrenează „Gazeta” și redacția în întregime. Apelul lansat de către despărțământul local al „Astreii” însumează semnătura dr. V. Deleu, care face parte din comitetul însărcinat cu organizarea participării la serbări în condițiile permise de situația reală. Lunile de pregătiri febrile încorporate în activizarea opiniei publice, alegerea delegației și definitivarea materialului istorico-etnografic destinat expunerii constituie expresia finală stopată în 17 iunie prin interdicția la nivel guvernamental, preluată de autorități. C. Meseșan și V. Deleu se însărcinează și au gir oficial pentru organizarea expeditiei unor elemente din expoziția sălăjeană, anume fragmentul etnografic, numai în calitate strictă particulară, pe câtă vreme I. P. Lazăr itinează între Șimleu și București pentru a aranja cadrul vizitei admise de oficialități, și efectuată în august—septembrie 1906²⁹. În pofida opoziției întâmpinate, reușita dobândită în parțialitate înseamnă un câștig viabil pentru ilustrarea capacității de organizare și manifestare a românimii din țara Silvaniei, vizată în mod direct în urma contactului cu realitățile din patria-mamă și impeternicită să devină și să se impună drept un focar de puternică contaminare națională în conjunctura deznaționalizării forțate cu care debutează anul 1907. Pînă la defrișarea unor detalii privind comportarea „Gazetei de Duminecă” în bătaia politică dificilă pornită pentru salvagardarea învățămîntului în limba maternă periclitat de legile lui Apponyi, avem în intenție să pătrundem în laboratorul intern al publicației de la Șimleu, unde constatăm că formula de conducere se păstrează neschimbată: I. P. Lazăr, proprietar-editor, dr. V. Deleu, redactor responsabil, titlatura de „organ național politic independent” și stabilimentul tipografic „Victoria” ca valorificatoare pentru produsele editate. Institut tipografic și de editură aflat mai adesea în penurie de cadre, dovadă multe anunțuri insistente și permanente care se semnalează pe ultima pagină din „Gazeta” dedicată în genere reclamei. Se solicită mecanici pentru mașina de tipărit, învățacei cu pregătire gimnazială, culegători tipografi³⁰. Problema forței de muncă care obține calificare se ridică în perspectiva sporirii cantumului de activități executate de tipografia „Victoria” și preocupă cu insistență pe dirigitorii ziarului care lansează în permanență chemări tentante pentru inițierea ucenicilor tipografi. Prevăzută cu mijloace materiale acceptabile și cu o dotare mecanică în concordanță cu modernitatea reclamată de tărîmul de activitate, tipografia execută comenzi cu acuratețe tehnică și la prețuri convenabile, estetica multor produse satisfăcînd gustul și exigența unui public cultivat de la sate și orașe deopotrivă. Se manevrează bilete, invitații, acțiuni, ordine, placate, adrese, anunțuri, registre, imprimate, se editează „Gazeta de Duminecă” și „Păstorul sufletesc” cu periodicitate lunară, se tipăresc volume de tipul: „Pomăritul” și „Povești alese” de I. P. Reteganul.³¹

În contextul intern creat de tentativa guvernului coaliției care profitînd și exploatînd situația defavorabilă a învățămîntului confesional tinde să legitimizeze starea de fapt existentă, intelectualii români din comitatul Sălajului fac să răsunе în coloanele „Gazetei” glasul de revoltă și protest, de îndemn la luptă și la rezistență împotriva atacurilor îndreptate la adresa ființei școlii în limba maternă. Situaerea permanentă în prima linie, încurajarea, sprijinul și militarea cu arma specifică, litera tiparului, împotriva politicii de denaționalizare forțată se canalizează în relatările extinse despre șirul adunărilor de protest, în notele, apelurile și chemările la împotrivirea organizată și la făurirea unității necesare reușitei în stăvîlirea ofensivei samavolnice a autorității. Redactorii iau contact

²⁹ *Idem*, III, nr. 5, 11 febr. 1906, p. 6; nr. 6, 18 febr. 1906, p. 5—6; nr. 33, 26 aug. 1906, p. 7; Arh. Stat. Cluj, *fond V. Deleu*, doc. nr. 28, f. 4; C. Meseșan, *Pe vedere la frații de dincolo, Tipografia Victoria, Șimleu, 1907*, 74 p.

³⁰ *Gaz. Dum.* III, nr. 1, 14 ian. 1906, p. 7; nr. 28—30, iul. aug. 1906.

³¹ *Idem*, IV, nr. 3, 27 ian. 1907, p. 8.

cu realitatea, participă la adunări, relatează de la fața locului, impulsionează re-surecția națională a masei sălăjene, contribuie la comuniunea faptei cu relatarea scrisă pentru informarea opiniei publice. V. Deleu în calitate de notar și I. P. Lazăr în ipostază de orator au un aport însemnat la triumful unor adunări, de la Șimleu și Eriu unde se dezbate proiectul de lege școlară, se reclamă votul universal și dreptul de întrunire³². Mai mult, proprietarul-editor și contabilul șef al „Silvaniei” candidează în alegerile pentru congregație, în ideea dobândirii alături de alți reprezentanți români, de locuri în plus, vitale politic, pentru sprijinirea directă și eficientă a mișcării naționale române sălăjene³³.

Momentul politic incitant din toamna anului 1907 impune și implică redacției „Gazetei de Duminecă” situarea netă față de eveniment, în contextul unor modificări necesare care solicită la maximum angrenajul intern față de devenirea românimii sălăjene circumscrisă cu strictețe ansamblului mișcării naționale. Numărul 43 din 17 noiembrie vehiculează știrea neașteptată că dr. Dionisie Stoica va fi solicitat pentru corpul de conducere, de la data de 1 ianuarie 1908, că se preconizează totodată înnoiri în redactare și administrare care vizează extinderea numărului de colaboratori și corespondenți, la fel și cel al abonaților prin stimulul unor premii variate. Se estimează editarea unui organ politic și cultural într-un tiraj sporit, de circa 15.000 exemplare de probă. Numărul imediat următor cuprinde bilanțul pentru anii scurși și jalonarea privind activitatea viitoare. Articolul de fond intitulat „Care este scopul nostru”³⁴ enunță tocmai direcțiile urmărite. Reținem din editorialul dens redactat după toate probabilitățile de către I. P. Lazăr că misiunea de inițiere culturală în rindul masei înregistrase succese meritorii, că se resimte un oarecare progres culturalizator, dar că în privința împlinirii finale a contactului se pot aduce îmbunătățiri și contribuții eficiente. Se fac referiri critice la faptul că politica cultural-economică tangentează în genere poporul numai în momentele decise, cum ar fi alegerile, pentru ca apoi să urmeze refluxul, vidul înregistrat pe teren organizatoric. Se solicită permanentizarea muncii asidue, amplificarea capacității școlii politice provizorii care să cuprindă deopotrivă pe liderii intelectuali și poporul majoritar, pentru ca procesul de îngemănare a conștiinței individuale cu cea etnică să se realizeze datorită oferiții sistematice a elementelor de cultură.

În scrisoarea aparținând lui I. P. Lazăr, expediată din Budapesta cu data de 24 noiembrie 1907 se certifică faptul că D. Stoica va poseda o opțiune importantă în conducerea gazetei, care tinde să devină mai structurată și sistematizată pe probleme, reverberind genul de adevărat organ de publicitate enciclopedică, reclamat în epocă și impus de realitatea autohtonă. Schița la nivel de redacție se propune în ipostaza confirmată ulterior: dr. D. Stoica, redactor-șef, I. P. Lazar, proprietar — editor și dr. V. Deleu, redactor responsabil³⁵. Situația se precipită pentru ca în ultima lună din anul 1907 „Gazeta de Duminecă” să enunțe în articolul de fond din nr. 49 semnat de D. Stoica³⁶, modalitatea redactării și schimbările intervenite în direcționarea ziaristică. Se afirmă cu îndreptățire că programul politico-cultural de până acum se recepționează în mod corespunzător de către masele populare, că aderența în lumea românească se poate dovedi palpabil prin abonamentele și corespondențele extinse. Noutatea în prezentarea unor rubrici, determinată de motive interne și de impulsuri receptate din partea fenomenului gazetăresc general se prezintă astfel: articolul de fond va fi urmat de știrile despre

³² Arh. Stat. Cluj., fond V. Deleu, doc. nr. 28, f. 5; Gaz. Dum. IV, nr. 14, 15 apr. 1907, vezi editorialele: „Protestul românilor erieni” și „Adunarea populară din Șimleu”; nr. 29, 28 iul. 1907, p. 2: I. P. Lazar cuvintează la cea de-a 38-a adunare generală a „RIRS”, articolul Frați învățători.

³³ Idem, IV, nr. 43, 3 nov. 1907, p. 6.

³⁴ Idem, IV, nr. 46, 24 nov. 1907, p. 2—3.

³⁵ Idem, IV, nr. 47, 1 dec. 1907, p. 5, 7, 8.

³⁶ Idem, IV, nr. 49, 15 dec. 1907, p. 1; Arh. Stat. Cluj... f. 5; vezi și Adaosul publicitar la „Drapelul”, VIII, nr. 1, 1/14 ian. 1908, p. 5—6;

viața politică, cu comentarii amănunțite pentru a se facilita înțelegerea deplină a vitalității istoriei contemporane. Tabloul social-cultural se preconizează să se raporteze la românii de pretutindeni, exprimând unitatea urmărită care implică nararea oricărui gen de mișcare cu caracter politico-național. Informarea executată se va conjuga cu descrieri istorice și geografice privind popoare și continente. Nu se vor omite problemele religioase, chestiunile pedagogice, patentate de perioada nefastă postapponyană, chestionarele juridice vitale pentru țărănul tracasat în procese interminabile cu proprietari pământului și puterii. Se caută deci să se introducă cu conștiinciozitate poporul în viața publică, culturală și politică, ca dovadă rubrica de științe naturii și exacte, denotînd capacitatea de a concorda cu progresul general, cea financiară și economică, într-o epocă istorică marcată de ascensiunea capitalului românesc și într-o zonă agrară care permite investiții bancare și determină profunde mutații sociale pe seama ruralului sălăjean. Coloana de întrebări și răspunsuri precum și premiile pentru țărani colaboratori și abonați se subsumează tocmai necesității întăririi aspectului sus menționat. Sfaturile igienico-medicale, informațiile despre viața literară românească, corespondențele din Ungaria, România și străinătate, rubrica specială destinată femeii și susținută de Sofia Nădejde se compun în imagini îndrăznețe pentru viitorul politico-național al ziarului din Șimleu, redactat într-un limbaj mediu, inteligibil. Remarcat cu îndreptățire de către N. Iorga în „Neamul românesc” pentru întreaga activitate de presă și planurile temerare validabile „pe care le dorim să le vedem îndeplinite în întregime”³⁷. Atitudinea foi semănătoriste nu trebuie să surprindă, implicarea acesteia în treburile „Gazetei” fiind în mare măsură urmarea străduinței dr. D. Stoica, aflat pentru un răstimp la București.

Cantonați la momentul de cotitură pentru evoluția ulterioară a ziarului românesc sălăjean, încercăm să rezumăm câteva din numele unor colaboratori, notificind totodată starea socială și situarea geografică pentru a contribui astfel la conturarea unui tablou edificator pentru importanța deloc minimă posedată de foaia din țara Silvaniei în contextul revuistic al vremii. Înșiruirea facilitează așadar distingerea următorilor: S. Nădejde, dr. V. Meruțiu, geolog, trei corespondenți din capitala României: dr. V. Lascu, avocat, V. Babi, contabil, I. Georgescu, teolog, Oradea, A. Pora, director-învățător, Cluj, dr. I. Boca, avocat, Dej, S. Secula, profesor Arad, dr. N. Regman, profesor Caransebeș; grupul masiv format din autohtoni, nume cunoscute, precum: A. Barbulovici, vicar, A. Cosma, directorul „Silvaniei”, C. Meseșan, avocat în Șimleu, dr. C. Steer, avocat în Tășnad. A. Coste preot în Ceheiu-Șimleului. E. Stoica, funcționar la bancă, mulți alții, și corespondenții pentru Dieta maghiară și Bucovina.³⁸

Numărul ultim, 51—52 din 23 decembrie 1907, al „Gazetei de Duminecă”, reunește sub genericul sugestiv intitulat „Momente” câteva crîmpeie din istoricul demarajului realizat la 21 decembrie 1903, în tentă aniversară, cu solicitarea reluată în direcția propovăduirii culturii adevărate în popor, fapt care reclamă cerința unui ajutor și colaborării reciproce și depline pentru propășirea limbii și etnicului. Gazeta își relevă ralierea la consensul impus de întreaga presă românească transilvană pentru ca tipografiile patronate să editeze numai lucrări în regle proprie și în consecință să fie sprijinite și dotate în concordanță cu misiunea asumată³⁹. Pentru ilustrarea stadiului activității tipografiei „Victoria” din Șimleu în anul 1908 datele se vor analiza la momentul oportun, dictat de funcționarea îngemănată realizată între editură și ziar la etape critice din bătaia politică dusă pentru emanciparea socială și națională.

Cele 12 pagini din „Gazetă” care compun numărul prim pe 1908 au în debut un editorial semnificativ, numit „Înfrățirea cîrturarilor”. În articol se reclamă

³⁷ *Gaz. Dum.* IV, nr. 35, 8 sept. 1907, p. 6; *Neamul Românesc*, II, nr. 68, 23 dec. 1907, p. 1096.

³⁸ *Gaz. Dum.* IV, nr. 47, 1 dec. 1907, p. 7; V, nr. 1, 30 dec. 1907, p. 12; *Arh. Stat. Cluj*... doc. nr. 25, p. 185—186.

³⁹ *Idem*... p. 188—189.

redistribuirea muncii în redacție, care să îngăduie tangențarea demersului cărturăresc de către popor, prin stringerea rindurilor și reșezarea unor roluri în funcție de înclinații și aptitudini. Triada de odinioară, persistentă și notată de I. P. Lazar, semnalat în postura intrării în posesia unui înalt ordin acordat de regele României pentru merite culturale deosebite, se înscrie definitiv pe foaia de titlu: proprietar și editor, I. P. Lazar, contabilul șef pensionat, redactor responsabil, dr. V. Deleu, avocat și redactor șef, dr. D. Stoica, literat și filosof⁴⁰. Joncțiune umană, socială și funcțională deloc arbitrară care va asigura atingerea de cote valorice supreme, tocmai datorită talentului, spiritului organizatoric și devoțiunii celor trei, pe durata existenței de pînă la dispariția survenită în anul 1911.

Întrebarea ridicată cu acuitate în privința caracterizării biografice a figurii necunoscute a dr. D. Stoica, element notabil în peisajul gazetăresc local, tipul cărturarului specific momentului literar din primul deceniu al secolului XX, cînd influența universității străine pentru tinerii români transilvăni se interferează unor realități detectate în planul curentelor literare din România, impactul produs fiind în folosul dezvoltării ulterioare a persoanei în sine sau provocînd traume nevindecabile, care eludează posibilitatea afirmării în măsura talentului și pregătirii temeinice de specialitate.

Originar din împrejurimile Brașovului, D. Stoica urmează cursurile școlare și liceale în orașul natal, amintirile publicate în „Familia”⁴¹ din primii ani ai veacului al XX-lea fixînd deceniu la nouă anterior pentru întreaga perioadă de școlarizare. Universitatea budapestană, studiile în litere și filosofie precum și panoplia de activități merituoase pentru tînărul român, bun patriot și gazetar destoinic se constituie într-o avanpremieră fructuoasă care prefigurează cursul ulterior al evoluției sale. D. Stoica se află în comitetul de conducere al societății „Petrul Maior”, este președintele secției literare⁴², facilitează și conlucrează la apariția Almanahului unde publică materiale de profiluri variate. Participă la ședința de înființare a revistei „Luceafărul” devine membru marcant în cel dintîi comitet de redacție, între 1 iulie 1902 și 1 aprilie 1903.⁴³ Sub pseudonimul Horia scrie poezii mediocre, în opinia prietenului său Aurel P. Bănuț care îi face o caracterizare lipsită de reticențe „un bun român, dar slab talent literar”⁴⁴. În cel de-al doilea an al tipăririi „Luceafărului”, după apariția numărului șapte, părăsește redacția datorită unor divergențe în principii, neaplanabile, cu tandemul Goga-Tăslăuanu. Rămîne totuși cantonat în zona presei, unde a debutat de fapt în anul 1901 alături de tipograful D. Birăuțiu prin întemeierea unei întreprinderi și redactarea „Poporului Român”, pe durata de timp a cinci ani, cu întreruperi cauzate de motive obiective, la care vom mai reveni.

La foaia românească editată pentru țărănime, D. Stoica cumulează oficiile de redactor-șef, redactor, colaborator intern, corector, revizor, administrator, casier, furier, după cum mărturisește la ani distanță în paginile „Gazetei de Duminecă”, într-o perioadă de polemică funestă cu fostul său tovarăș tipograf de la Budapesta⁴⁵. Bursierul fundației Godju execută un an de armată la Sibiu și în capitala maghiară⁴⁶, după care revine să își încheie studiile universitare și

⁴⁰ *Gaz. Dum.* V, nr. 1, 30 dec. 1907, p. 9, 10.

⁴¹ *Familia*, XL, nr. 31, 37, 40, 41, aug-sept. 1904; XLI, nr. 40, 2/15 oct. 1905, p. 472—474.

⁴² *Biblioteca Centrală de Stat (prescurtat BCS)* mss. B. 27: S. 88: corespondența D. Stoica-A. P. Bănuț, scrisoarea din 7 noiembrie 1902, Budapesta.

⁴³ *Idem*... scrisorile din 3, 7 nov. 1902 și 15 iulie 1903.

⁴⁴ *Idem*... S. 88: B. 27: corespondența A. P. Bănuț—E. Stoica, în scrisoarea din 15 dec. 1939, definit „talent poetic tragicomic, în competiție cu Goga... un tînăr cu multă ambiție și cu stăruitoare rivnă de a face ceva...”.

⁴⁵ *Gaz. Dum.* III, nr. 43, 44, din nov. 1906, p. 2, 2, 6, vezi scrisorile deschise datate din București, 23 octombrie 1906.

⁴⁶ *BCS*, mss., B. 27: S. 88: scrisoarea din 2 febr. 1904, Bp.

păstrează legătura cu redacția „Poporului Român” în calitate de colaborator extern. Declină o ofertă avantajoasă la Arad, unde este chemat de I. R. Șirianu și lucrează asiduă la definitivarea unei broșuri de popularizare pentru un nou curent filosofic. Studiul intitulat „Trei conferințe teosofice” apare în 1903, reunind aspecte diverse privind tendința filosofică în cauză, expusă în cadrul unor ședințe literare de la societatea „Petru Maior”⁴⁷.

Activitatea depusă pentru stringerea de material și redactarea tezei de doctorat despre A. Vlahuță, una dintre primele încercări notabile în domeniu, cu largă adresabilitate, neomițind totuși critica de specialitate, receptată favorabil de exegeți precum I. Chendi⁴⁸ pendularea continuă între Budapesta și București în vederea documentării și în paralel, sondarea terenului pentru aflarea unei situații acceptabile asigurării existenței viitoare-oscilează între teologie, studii la Cernăuți, biblioteca Academiei sau cea universitară, corespundează cu Tzigara, Kalinderu, Bianu⁴⁹ se recompun ca piese importante în traiectul biografic pentru anul 1905.

În 10 decembrie 1905, Stoica îi scrie lui Bănuț despre faptul că teza de doctorat se află sub tipar și că va fi susținută după toate probabilitățile în luna ianuarie din anul viitor. „Gazeta de Duminecă” la care va colabora, conform unor estimări prea puțin verificate, deja din vara anului 1905, anunță într-o notă din 15 aprilie 1906 că D. Stoica va fi promovat doctor în filosofie la Universitatea din Budapesta și că concomitent va suferi o condamnare pentru articolul „Spiritul vremii și lupta noastră” publicat în numărul 90/1905 al „Poporului Român”. Se salvează în mod onorabil din impas și se stabilește la București, în perioada expoziției naționale din august 1906⁵⁰ și colaborează la o serie de publicații politice și literare.⁵¹

Nu se integrează mediului literar românesc, între altele se află în conflict cu magistrul său Iorga⁵² în a cărui „Neam Românesc” redactează știrile despre românii transilvani și cu a cărui tendință semănătoristă nu se declară de acord. Starea de fapt mobilizează intenția revenirii acasă. Datele existente nu certifică validarea sigură pentru anul 1907 vizavi de contactarea redacției din Șimleu așa încât adoptăm cu circumspecție informația „Gazetei” care anunță că D. Stoica, fost colaborator intern, preia funcția de redactor la „Tribuna”⁵³. Corespondențele trimise pentru ziarul românesc sălăjean au succesiuni ritmice impresionante, înglobând note, semnalări, informări, critici literare, numeroase articole de fond, ca cel intitulat „Politica națională maghiară”⁵⁴, care vine să prefăteze procesul desăvârșirii, corpul comun înfăptuit de D. Stoica cu conducerea foii la începutul anului 1908. Ultima epistolă în contenciosul cu Birăuțiu, publicată în coloanele gazetei, poartă data de 23 noiembrie 1907, și menționează redactarea ei în Șimleu, indicu pentru stabilirea definitivă a redactorului șef în cadrul „Gazetei de Duminecă”.⁵⁵

⁴⁷ *Familia*, XXXIX, nr. 26, 27, iun.—iul. 1903, p. 306—307, 317—319, vezi reflexia-recenzie semnată de A. P. Bănuț pe marginea volumului scos de Stoica; BCS... epistola din 11 iulie 1903, se menționează exemplare trimise ministrului Spiru Haret; *Arh. Stat. Sibiu*..., nr. 616/1903.

⁴⁸ *Viața Literară*, I, nr. 24, 11 iunie 1906, p. 5.

⁴⁹ BCS... scrisorile din: 28 august, 16 octombrie și 10 decembrie 1905.

⁵⁰ *Idem*, epistola din 8 mai 1906.

⁵¹ *Revista Idealistă*, IV, t. III, nr. 7, 10, 1906, p. 316—335, 42—50: Articolele „Situația politică a românilor din Ungaria” și „Unitatea gândurilor și a vrierilor”.

⁵² *Gaz. Dum.*, III, nr. 40, 14 oct. 1906, p. 2—3, articol I. P. Lazar în problema disputelor Iorga-Stoica, intitulat „Lămurirea unei neînțelegeri”.

⁵³ *Idem*, IV, nr. 6, 17 febr. 1907, p. 6; nr. 14, 14 apr. 1907, p. 6; nr. 45, 17 nov. 1907, p. 2, publică traduceri de Stoica după Petöfi și anunță vestea părăsirii redacției „Tribunei” la 1 noiembrie.

⁵⁴ *Idem*, IV, nr. 20, 26 mai 1907, p. 2—5.

⁵⁵ *Idem*, IV, nr. 47, 1 dec. 1907, p. 5.

Activitatea și meritoria strădanie publicistică desfășurată într-o perioadă politică acută, care nu face rabat la coroborarea cu și la susținerea extinsă a mișcării naționale române în ansamblu, ascensiunea sălăjeană integrându-se în mecanismul activist preconizat și îndeplinit de conducerea P.N.R., cumulează recunoașteri viabile din partea unor personalități din România, momentul M. Dragomirescu⁵⁴, contactat de dr. Stoica în perioada refugului bucureștean, fiind edificator. Preocuparea permanentă pentru integrarea organului de presă în miezul evenimentului local, fără să se negligeze receptarea oportună a unor fapte de importanță depășind granițele comitatului, comuniunea nutrită dintre gazetarul militant și cititorul-țaran, captați deopotrivă în angrenajul luptei naționale, precum și tentativele vizând perfecționarea muncii de redacție se relevă în nenumărate dezbateri găzduite în coloanele ziarului, în cadrul cărora triumviratul propune soluții acceptabile și în consecință adaptabile.

Articolul de fond, cu titlul „Să apreciem presa”, apărut în primăvara anului 1908⁵⁷ tinde să zugrăvească un posibil portret pentru menirea gazetarului român, dascăl și preot — la propriu și figurat — dezinteresat și drept, conștient de răspunderea asumată, pătruns de datoria impusă, călăuză care luminează puterea de înțelegere a masei. Reciproca se reclamă cu stăruință și se indică validarea totală numai prin comprehensiunea publicului, dator și răspunzător față de presă însăși, care facilitează ascendera unor trepte de cultură și care impulsionează cu eficiență viața cultural-națională „Gazeta de Duminecă” reușește să încorporeze și să stabilizeze echipe de scriitori locali, și de afirmați, din România, de colaboratori, corespondenți și abonați⁵⁸, care amprentează zone geografice întinse, nume ca ale lui Lessing, Verne, Andersen, Tolstoi din opera cărora se fac traduceri, ca și materiale semnate sau publicate din Iorga, Vlahuță, Coșbuc, Odobescu, Rădulescu-Motru, Ranetti, Speranția notificându-se astfel amplitudinea demersului publicistic întreprins de foaia sălăjeană.

„Gazeta” și colegiul de redacție se află antrenati în organizarea serbărilor Astei de la Șimleu, din august 1908, prilej binevenit pentru a proba în fața Asociațiunii cumului de potențe cultural-politice realizat prin stăruitoarea activitate depusă. Omonima brașoveană pătrunsă de prestanță în lumea gazetăriei române se omagiază frățește cu prilejul jubileului aniversar⁵⁹. Dr. Deleu, în calitatea sa de secretar al despărțământului Șimleu se preocupă de reușita adunării generale desemnate să se desfășoare în luna august⁶⁰, pe cită vreme I. P. Lazăr și D. Stoica se află implicați în redactarea unei lucrări de referință pentru istoria locală — chiar și pînă în zilele noastre — intitulată „Schița monografică a Selagiului”⁶¹ (anexele II—III), Manifestările artistice din data de 7 august au inclus premiera unei piese teatrale populare „Moise Păcurariu” în 4 acte și 1 tablou, de dr. D. Stoica⁶² relevind o altă fațetă a multilateralului publicist pătruns de o serie de probleme teoretice vizind spectacolul teatral, încă din perioada studenției.⁶³

⁵⁶ *Convorbiri critice*, II, nr. 2, 15 ian. 1908, p. 96.

⁵⁷ *Gaz. Dum.*, V, nr. 15, 6 apr. 1908, p. 1—2.

⁵⁸ *Idem*, V, nr. 5, 27 ian. 1908, p. 10; nr. 11, 9 mart. 1908, p. 11; nr. 17, 20 apr. 1908, p. 3.

⁵⁹ *Gazeta Transilvaniei*, LXXI, număr jubiliar, iunie 1908, p. 46.

⁶⁰ *Arh. Stat. Cluj...* doc. nr. 28, f. 2.

⁶¹ *Arh. Stat. Sibiu...* nr. 767/1908: se donează exemplare; *Idem...*, nr. 1236/1909 și 502/1909: concurează la premiul „Andrei Mureanu”, *Transilvania*, 40, nr. 5, oct. dec. 1909; se notifică faptul că în ședința festivă a Astei din 13 oct. 1909, premiul se acordă tandemului pentru lucrarea întocmită.

⁶² *Gaz. Dum.*, V, nr. 31—32, 3 aug. 1908, p. 5; piesa inclusă în „Biblioteca teatrală” editată de Societatea pt. fond de teatru românesc, Brașov. 1910; date multiple în *BCS...* scrisorile din Șimleu, 25 mai 1908, 5 iulie 1908 și Cernăuți, 22 martie 1909; *Gaz. Dum.*, V, nr. 37, 3 oct. 1909, p. 6—7; piesa va fi premiată la Alba-Iulia de către Adunarea Societății de teatru românesc.

⁶³ *Familia*, XLII, nr. 24, 25 iun./8 iul. 1906, p. 283.

Eficiența coroborare între faptul de cultură și cel politic se subliniază prin implicarea „Gazetei” în cortegiul unor adunări populare din a doua jumătate a anului 1908, de protest împotriva legii școlare și de solicitare a votului universal, cei trei aflându-se mereu în mijlocul celor care își făceau auzit glasul de revoltă națională și socială.⁶⁴

Comandamentul suprem căruia i se subordonează organul de presă sălăjean și redactorii săi imprimă un notabil curs evolutiv pentru tipografia „Victoria” care acumulează experiență, își itinerează renumele prin calitatea unor produse executate și contribuie intrinsec la educarea politică a celor care lucrează în cadrul tipografic organizat. Nu se poate omite faptul că editura devine un adevărat laborator politic, ucenicii, calfele, muncitorii tipografi fiind angrenați pe deplin în activitatea de culturalizare. Orizontul politic se lărgeste prin contactul continuu cu ziarul editat, cu redactorii care îi asigură existența, noutatea informațională și decizia interpretativă găsendu-și teren fertil pentru îmbogățirea unor cunoștințe generale. Analiza componentei sociale și geografice în ceea ce privește personalul tipografiei „Victoria” pentru perioada de până la sistarea activității indică apartenența rurală majoritară și faptul de origine cu localizare în comitat⁶⁵, date care îngemănate contribuie cu virtualitate la activizarea politică echilibrată deopotrivă pentru ziar și tipografie. Noutatea privind dotarea mecanică și fluctuația de cadre care atentează la desfășurarea unei activități într-adevăr normale concurează la înmulțirea înștiințărilor prin care se solicită învățăcei, ucenici, tipografi cu experiență.⁶⁶

Anul 1909 va aduce cu sine o serie de bulversări în istoria „Gazetei de Duminecă”, organ politic și cultural independent, apărind în 12 pagini în editura „Victoria” și menționind pe foaia de titlu triumviratul cunoscut, dintre care cel mai instabil se dovedește dr. Stoica, aflat pentru o perioadă nedefinită la studii teologice în capitala Bucovinei. Numărul 15 din 12/25 aprilie menționează revenirea definitivă a redactorului șef la Șimleu. Înclinăm să credem că câteva deziluzii și insuccese în adiacența dezideratului de continuă perfecționare au determinat devierea consemnată și au condus în cele din urmă la reintegrarea sa în corpul de redactori și la abandonarea genului de corespondențe sporadice.

Paleta de fapte minore din existența foi se vor fundamenta pe multiplicarea unor conflicte cu autoritățile, indicii tot mai siguri pentru atitudinea activă și militantă într-un moment politic însemnat pentru românimea sălăjeană, care reverberează innăsprirea controlului oficial, mult mai acut în diferendul cu ziarul local din țara Silvaniei. Lunile aprilie și mai⁶⁷ confirmă zelul deosebit manifestat de procurorul regal din Debrețin în interzicerea apariției și confiscarea unor numere din foaia care a îndrăznit să dezvăluie amănunte privind metodele deloc pașnice uzitate de autorități în dialogul cu țărani români care se împotriveau unor măsuri nedrepte la adresa proprietății agrare. I. P. Lazăr, principalul acuzat la calitatea sa de proprietar-editor și de autor al articolului simbolic intitulat „Pace ori război” compărea în fața tribunalului de presă de la Debrețin, procesul din 15 mai soldându-se cu achitarea inculpatului⁶⁸. În pofida ingerinței și samavolniciei oficialității triada conducătoare efectuează activități însemnate în cadrul „Astrei” locale, ziarul

⁶⁴ *Gaz. Dum.*, V, nr. 40, 28 sept. 1908, p. 9; nr. 43, 46, 47, 48, vezi adunările de la Hidig și Giurmelcuș; *Arh. Stat. Cluj*... f. 6.

⁶⁵ date comunicate de Gr. C. Mărcuș; I. Grebla, Tihău, țaran; Avram, fiu de preot; Gh. Munteanu, notar, Ariniș; M. Cosma, Bistrița; P. Chișu, Jibou, țaran; P. Borzescu, Cehei, țaran; C. Epure, Sig; T. Silvășanu; I. Popiliu, fiu de preot din Maroa; V. Berinde fiu de protopop din Seini; P. Butoi, Orăștie, V. Venter, vezi și Gr. C. Mărcuș, *Cuvinte către tipografi*, în *Tiparul sălăjean*, p. 107—110.

⁶⁶ *Gaz. Dum.* VI, nr. 12, 22/4 apr. 1909, p. 1; nr. 23 mai 1909, p. 6; *Szilágyosomlyó*, XXVII, nr. 14, 8 apr. 1909, p. 6.

⁶⁷ *Idem*, VI, nr. 35, 30 aug./12 sept. 1909, p. 7; nr. 45—46, 21 nov. 1909, p. 8—9.

⁶⁸ *Idem*, VI, nr. 20, 17/30 mai 1909, p. 2—3; nr. 47, 28 nov. 1909, p. 6.

fiind implicat în mai toate acțiunile, iar D. Stoica se delegea să participe în ipostază de reprezentant al presei române sălăjene la serbările „Tribunei“ de la Alba.⁶⁹

Un fenomen anuit din istoria „Gazetei“ și a mișcării naționale autohtone rămâne învăluit în neclaritate datorită neconcordanței și opacității datelor existente. În toată această epocă de eflorescență culturală consemnată, datorită lipsei unor informații pertinente, ideea vehiculată despre presupuse legături dintre cei din redacție și partidul moderat român⁷⁰, probabil cel pentru care Emil Babeș și cercul său de la Budapesta făceau propagandă în ipoteza realizării unei împăcări româno-maghiare și a medierii astfel a conflictului de nesoluționat în esența sa, pecetluiește și innegurează caracterul onest al activității publiciștilor analizați în încercarea monografică prezentă. Opiniile totuși că manevra săvârșită chiar dacă a dezechilibrat temporar încrederea în mănunchiul de patrioți militanți nu debusolează și întinează progresul înregistrat în susținerea cauzei ținutului românesc sălăjean. Actul în sine constituie un indiciu izolat pentru faza critică în care se afla mișcarea națională și conducerea P.N.R. la granița anilor 1909—1910, ultimul cu menirea să clarifice opțiuni viitoare în cadrul conferinței naționale și a alegerilor parlamentare proiectate.

Anul 1910 debutează sub auspicii defavorabile îmbunătățirii situației mișcării naționale române, minată de contradicții într-un moment politic decisiv, cu corolar în confruntarea finală din primele zile ale lunii iunie. „Gazeta de Duminecă“, cu un volum de 12 pagini, menționează pe foaia de titlu triada în așezarea neschimbată primele sale numere făcându-se reflexia cîntăririi sălăjene.⁷¹ Aspectele esențiale pentru pregătirea organizatorică a românilor din Transilvania, relevate de conferința de la Sibiu și perioada următoare se comentează și explică în profunzime pentru masele țărănești din comitat, inițiate pe calea educării politice în vederea reușitei în alegeri. Faptul că redactorul responsabil dr. V. Deleu se află printre candidații pentru cercul electoral Șimleu⁷² mobilizează forța redacțională și pe adepții din regiune. Nu sîntem siguri dacă motivul menționat a stat la baza și ar fi cauzat despărțirea de „Gazetă“, fapt certificat public de numărul 18 din 15 mai 1910. Cîteva documente de arhivă⁷³ permit punerea în circulație a unei variante care totuși nu dezvăluie cu claritate motivul: să se fi avut în vedere menajarea ziarului în care Deleu va mai publica, sau că anumite paragrafe de lege vor bara activitatea viitoare? Rămîne ca cercetări profunde să ofere rezolvarea cuvenită enigmei virtual supozitionate.

Contextul intern foi, datorat ne mai figurării cuplului Victor și Ion Deleu în corpul de redacție mărește sarcinile și responsabilitățile proprietarului-editor I. P. Lazăr, devenit și redactor responsabil, care diriguiește în paralel și periodicul religios „Păstorul Sufletesc“⁷⁴, care apare tot la Șimleu din grija aceleiași tipografii „Victoria“. Greutățile lăuntrice inerente înregistrează o succesiune defavorabilă, coroborate cu lipsuri și eșecuri datorate unor factori administrativi și tehnici care conduc la stagnări minime în editarea ziarului, la apariția unor numere duble, la defecțiuni cu sorgintea depistabilă în întregime numai după cercetarea arhivei tipografiei pentru ca să se valideze opinia privind lanțul de nemulțumiri, cumulate sub titulatura pretențioasă de grevă⁷⁵ în paginile periodicului. Grijă prea atentă din partea autorității se confirmă pentru I. P. Lazăr și „Gazetă“ prin acuze aduse vizavi de un articol în care se învinuia măsura adoptată față de inter-

⁶⁹ *Idem*, VI, nr. 38—39, 10 oct. 1909, p. 8—9; *Arh. Stat. Cluj*... f. 6: data de 27 septembrie se invocă pentru semnarea declarației de „înfierare“ de la imleu.

⁷⁰ *Idem*, VII, nr. 2, 10/23 ian. 1910, p. 1, articolul „Diagnoza vieții publice sălăjene“.

⁷¹ *Idem*, VII, nr. 17, 8 mai/25 apr. 1910, p. 1; *Arh. Stat. Cluj*... f. 7.

⁷² *Arh. Stat. Zalău*... vezi adresa lui I. P. Lazăr către primar și raportul către vicecomite privind preluarea funcției de redactor responsabil, 13 mai 1910, în doc. nr. 4981 din 20 mai 1910; *Arh. Stat. Cluj*... f. 7.

⁷³ *Publicațiile periodice românești*, II, București, 1969, p. 463.

⁷⁴ *Gaz. Dum.* VII, nr. 15, 11/24 apr. 1910, p. 6; nr. 35, 11 sept./29 aug. 1910, p. 6—7.

zicerea utilizării de traducători în tribunalul din Zalău. Procesul se amână pentru toamna anului 1910 și are drept rezultat amendarea proprietarului-editor cu 300 coroane, plus publicarea sentinței în „Gazeta de Duminecă” și în periodicele oficiale locale.⁷⁵

Alegerile parlamentare din iunie 1910 asupra căror detalii nu insistăm, cu rezultate defavorabile pentru situația deputaților existenți și a celor investiți cu mandat de către P.N.R., marchează eșecul candidatului dr. V. Deleu în cercul electoral Șimleu⁷⁶, în competiția cu G. Ugroun, reprezentantul kossuthist. Ținem să menționăm că ziarul sălăjean întreprinde o propagandă intensă pentru dr. Deleu, incitând masele prin forța slovei scrise, prin incisivitatea participării directe a unor membri din redacție, dintre care figura lui I. P. Lazăr se detașează cu prestanță.⁷⁷ În consens cu opinia majorității presei române transilvănene față de acțiunea încheiată, „Gazeta de Duminecă” în numeroase articole de fond publicate în numere consecutive din lunile iulie—august încearcă să explice îngemănarea unor serii de condiții care au implicat în partea sa pozitivă partidul și mișcarea, dezavantajând totuși dobândirea unui succes așteptat cu probabilitate. Totodată ziarul nu tinde să se disculpe pentru omisiunile săvârșite în acțiunea electorală, fapte datorate în mare măsură reducerii capacității sale politice prin rocada înregistrată la nivelul conducerii, unde statornicul I. P. Lazăr manevrează în mod independent treburile revistei, dr. D. Stoica, fostul redactor-șef devenind director executiv la banca „Luncana” din Marghita și reluându-și astfel postura de colaborator extern.⁷⁸

Anul 1911 confirmă și accentuează degringolada internă în care se afla redacția „Gazetei” și conducerea tipografiei. Organul de presă apare cu numere întinziate, cu formatul redus la jumătate sau chiar la un sfert, de multe ori livrându-se situația sistării temporare.⁷⁹ Se înserează tot mai insistent anunțuri privind reînnoirea de abonamente, se condamnă lipsa de sprijin eficient din partea băncii „Silvania”⁸⁰, tipografia editând în chenar, aproape în fiecare număr, solicitarea de cadre tinere.⁸¹

Conjunctura defavorabilă între orbitele căreia gravitează foaia română sălăjeană nu împieteează demersul politic întreprins pentru sprijinirea campaniei electorale a dr. V. Deleu, care după reușita înregistrată în competiția pentru congregația comitatensă⁸², eșuează în tentativa de candidare în cercul Șimleului, în concurența cu emisarul kossuthist B. Barabas.⁸³

Trebuie să afirmăm în mod deschis că sîntem presați de dilema exprimării unei opțiuni definitive în privința sistării apariției „Gazetei de Duminecă”, atît vizavi de cauze cît și relativ la localizarea exactă în timp. Dacă numărul 11/12 din 26 martie 1911, editat în 8 pagini, cuprinde pe frontispiciu doar numele lui I. P. Lazăr și menționarea calității sale de proprietar-editor și redactor responsabil, exemplarul ultim depistat pînă în prezent, cu numărul 23/24, datat în 18 iunie⁸⁴ îl situează pe I. P. Lazăr numai în funcția de redactor responsabil, ca proprietar-editor fiind indicată tipografia „Victoria”. Așadar dispariția bruscă poate fi vizualizată totuși, cu impreviziuni minime, la granița dintre vara și toamna anului 1911.

⁷⁵ *Arh. Stat. Cluj*... f. 3, 7.

⁷⁶ *Arh. Stat. Zalău*... *Comite Suprem, Confidențiale*, fasc. nr. 34/1913: memoriu I. P. Lazăr, Șimleu, 30 aprilie 1913.

⁷⁷ *Gaz. Dum.* VII, nr. 26, 10 iul./27 iun. 1910, p. 6; Publicațiile, *op. cit.*, p. 277.

⁷⁸ *Gaz. Dum.* VII, nr. 7—8, 12 martie 1911, p. 4.

⁷⁹ *Idem*, nr. 9—10, 11—12, 13—14, 15—16, 17—18, 19—20, 21—22, 23—24 din 11 iunie.

⁸⁰ *Ibidem*, titlul unui articol acuzator: „Să sprijinim tipografia românească.”

⁸¹ *Arh. Stat. Cluj*... f. 8.

⁸² *Ibidem*; *Gaz. Dum.* VIII, nr. 4, 12 febr. 1911, p. 1.

⁸³ *Arh. Stat. Cluj*... f. 8.

⁸⁴ Publicațiile, *op. cit.*, p. 277.

Vehiculăm cu aprioritate ipoteza îngăduită de relativul avansat de cercetarea de până acum, după care motivele sucombării sînt de natură interioară, cu un caracter financiar predominant, potențate probabil de disensiuni interumane în conducere, colaborare și existență dintre triungiul: banca „Silvania”, tipografia „Victoria” și „Gazeta de Duminecă”. Dacă ziarul românesc se evaluează drept neavenit și ineficient, îndeosebi din pricina materiale, suma investită nereabilitînd profitul scontat, tipografia se adaptează cerinței și intruchipează un ciștig material mai solid pentru cei cîțiva posesori de capital, aflați în deposedare agravată de simțăminte patriotice. O altă supoziție cu mai mare aderență faptică ar consta în punerea încetării apariției tipografiei „Victoria” pe seama măsurii autorității, informată greșit sau tendențios, despre anumite acțiuni antistatale abuziv presupuse pe seama personalului tipografic. După toate probabilitățile, licitația se desfășoară în cursul anului 1913, fiindcă la 9 august E. Sigmireanu și G. Avram, secundul fost ucenic tipograf, solicită primarului din Șimleu eliberarea de autorizație industrială pentru exercitarea meseriei de tipografi compactori sub emblema „Victoria”, cerință satisfăcută în 14 octombrie.⁸⁵ Tandemul funcționează pînă în anul 1920, cînd survine retragerea celui dintîi nume și înlocuirea sa prin venirea lui G. Avram la conducerea tipografiei „Victoria”, existență pînă în 1924, cînd își mută sediul la Zalău cu titulatura modificată în „Luceafărul”.

Deoarece introspecția săvîrșită devansează anumite limite impuse în cercetare, avem în intenție să continuăm demersul și să urmărîm prin cîteva rețușuri traiectul de viață al celor care au înscris pagini viabile în trecutul gazetăriei române din țara Silvaniei. I. P. Lazăr devine redactor responsabil, împreună cu S. Oros în editarea „Gazetei Învățătorilor”⁸⁶; care apare la Șimleu, între octombrie 1912—1914, fără ca timpul să îi mai permită să fie implicat în prima conflagrație. Destinul nu omite din enumerarea întreprinsă persoana dr. D. Stoica, care dispare pe frontul sîrbesc în plenitudinea forțelor sale creatoare.⁸⁷ V. Deleu va face cunoștință cu spectrul dezastrului, va ajunge în prizonierat, unde organizează corpul de voluntari români de la Darnița, pentru ca mai apoi să ia parte la bătăliile de la Mărășești, să participe la Unirea din 1918 și să ocupe funcții oficiale în nomenclatura statului românesc reîntregit. I. Deleu se va afla la conducerea „Gazetei” interbelice, A. Aciu va fi un bun ziarist și poet talentat, C. Meseșan rămîne același bun avocat și gazetar incisiv, I. Georgescu ajunge istoric de prestigiu, V. Lazar, profesor, G. Lazăr, avocat, Veronica din Sălaj și Emilia Pop Mărcuș poetele circumscrise local, se vor reîntîlni cu toții în peisajul publicistic și cultural interbelic. Tipografiile de odinioară își continuă menirea: I. Grebla devine director tehnic la tipografia clujeană G. Avram, director la „Luceafărul”, P. Borzescu, tipograf la Budapesta și fruntaș al mișcării muncitorești și socialiste, C. Epure, profesor, G. Munteanu, P. Chișu, foiletoniști talentați care publică în presa literară transilvană dintre cele două războaie.

Terminalul încercării monografice întocmite despre ființarea „Gazetei de Duminecă” ar trebui să înglobeze frazele-concluzii vizavi de cercetare și opinia exegetului. Ne asumăm latitudinea și răspunderea reprogramării unor teze care în stadiul actual de documentare ar friza demersul calitativ săvîrșit în istoricul presei române sălăjene. Ne menținem la faza ipotezei pînă cînd materialul arhivistic depistat în întregime va facilita pronunțarea unui verdict final.

STELIAN MINDRUȚ — GRAȚIAN MĂRCUȘ

⁸⁵ Arh. Stat. Zalău, fond Primăria orașului Șimleu, Administrative, Dosar 1235/1929, f. 5;

⁸⁶ Arh. Stat. Zalău, fond Prefectura... adresa I. P. Lazăr către vicecomite, 5 oct. 1912, anunță trecerea cauciunii.

⁸⁷ BCSmss. S. 88: B. 27, scrisoarea din 15 dec. 1939; B. 27: S. 88, scrisoarea din 13 decembrie 1939.

ANEXE:

1.

Șimleu, 19 februarie 1905
 Ilustre Domnule,

Gardele barbare iarăși au fost la locul lor... Nu numai că au împiedecat pe frații noștri iubiți de a-se folosi de cel mai mare și sfânt drept ce poate se-l aibă un cetățean într-un stat civilizat, — ci au cutesat a se atinge de capul cărunțit în luptele pentru binele și prosperarea neamului românesc, a celui român pe care astăzi este adevăratul părinte al națiunii române și este iubit și cinstit de toți, mic și mare, tenăr și bătrân până chiar la celea mai îndepărtate margini ale dragostei adevărate.

Ilustre Domnule,

A-i fost lovit¹, capul cărunț a D-Tale a fost atins de mâinile infectate de păcat a dușmanilor neamului românesc. Când Te-au lovit pe D-Ta, atunci pe toți ne-au lovit căci, fii convins, durerile cari le-ai simțit D-Ta au fost și durerile întregului neam românesc. Nu sunt competent a vorbi în numele tuturor românilor, dar cred sus și tare că cu toții vor face tot posibilul ca aceasta vătămare-se fie resplătită, căci zicala veche: „românul ține minte“ este adevărată. Primiți ve rog, Ilustre Domnule, expresiunea deosebitei venerațiuni și stimă cu care vă datorește, unul dintre cei mai mici adorători Ioan P. Lazar.

Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, msse sertas, fond Fr. Hossu-Longin, 241/1, f. 57.

2.

Șimleu, 16 iunie 1908

Venerate Domnule Președinte,

Din incidentul că „Astra“ își ține adunarea la Șimleu², comitetul executiv ales pentru aranjarea aceloror festivități, între altele a luat în programul său de muncă și edarea unei schițe monografice a Selagiului³, arătând, cu date statistice, starea noastră culturală, economică din prezente și comparând-o cu trecutul. Un punct esențial din lucrarea noastră va forma: *Biografia bărbaților mecenai ai Selagiului*⁴, cari au făcut fundațiuni, fie acelea chiar și mai neînsemnate. O parte din fundațiunile acestora le manipulează „Astra“ și prin urmare nu ne stau la îndemână literile fudaționale ale acelor fundațiuni chiar pentru aceia, în numele sfintei cauză de obște vă rugăm: bine voiți a face dispozițiunea ca, pe spețele noastre, să ni se trimită cu *posibila grabă*, copia testamentului: D. George Filip 2) Ioan Gallian 3) Dr. Ioan Nechită 4) Demetriu Suciu 5) Toader Szilagyi, Ioan Kiss și Georgiu Pop⁵, apoi încă și aceasta să manipulează prin „Astra“, căci noi nu o știm cu securitate.

¹ despre alegerile parlamentare din anul 1905 în comitatul Sălaj, vezi, *Gaz. Dum.* II, nr. 2, 3, 5, 6, 11, din ian.—febr. 1905.

² date privind serbările Astei, în, *Gaz. Dum.* V, nr. 26, 27, 32 din iun.—iul. 1908.

³ recenzii în *Gaz. Dum.* V, nr. 30 din 30 iul. 1908, p. 1; nr. 33 din 10 aug. 1908, p. 11; ecoul în presa română transilvană, în, nr. 39 din 21 sept. 1908, p. 3—5.

⁴ D. Stoica, I. P. Lazăr, *Schița monografică a Sălajului*, Șimleu, 1908, p. 120—148.

⁵ *Ibidem*, și, I. Ardeleanu Senior, *Oameni din Sălaj*, Zălau, 1938.

Intrucît a-i dispune și de fotografiile acestor fondatori ne-a-Ți deobliga mult dacă ni le-a-Ți trimite și pe acelea, în felul ca, după folosință să vi-le retrimitem. Deasemenea ne ve-Ți deobliga mult dacă ne-a-Ți da deslușiri și asupra altor fundațiuni selagiene-manipulate prin „Astra” —, despre cari eventual noi nu știm ori le-au trecut cu vederea.

De altminteră mulțămindu-vă anticipative pentru bunăvoință vă rugăm a primi espresiunea stimei și venerațiunei ce vi-o păstrează românii selagieni, sunt Al Dvoastre devotat Ioan P. Lazar, președintele comitetului de primire al „Astrei”. P.S. Suma ce-o represintă astăzi acelea fundațiuni, una câte una, încă ne trebuie să-o știm.

Arh. Stat. Sibiu, *fond Astra*, nr. 559/1908.

3.

Sibiu, 21 iunie 1908

Domnule Redactor,

În urma scrisorii D. Voastre din 16 iunie a.c.⁶, avem onoarea a vă trimite copiile testamentelor: *G. Filep, Ioan Galliani, Alex. Costea, Nechita și D. Suci*, care și-au testat averea Asociațiunii. N-avem nici o știre de fundațiunile *I. Kiss, G. Pop și T. Szilagyi*. De asemenea nu știm de alte fundațiuni lăsate de bărbați selagieni Asociațiunii. Fotografii de asemenea nu avem. Alături vă trimitem situațiunea fundațiunilor mai sus înșirate, administrate de instituțiunea noastră. Pentru copiile testamentelor biroul nostru central a plătit suma de 11,60 K., pe care veți binevoi, conform promisiunei, să mi-o înapoiati îndată, după primirea acestei scrisori. Dorindu-vă deplină reușită a frumoaselor serbări ce le pregătiți pentru adunarea generală a Asociațiunii⁷, vă rugăm, primiți încredințarea deosebitei noastre stime.

Prezidiul Asociațiunei, Șuluțu.

Arh. Stat. Sibiu, *fond Astra*, nr. 559/1908.

4.

Șimleu, 23. VII. 1908

Prea onorate Domnule,

Mult ne bucurăm că ne ve-Ți onora, venind la serbările Astrei.⁸ Am făcut toate dispozițiunile ca publicul nostru să să simtească bine în Șimleu și să ducă suveniruri plăcute; de asemenea am luat măsuri ca localul expoziției (sala de gimnastică a gimnaziului) să fie frumos ca astfel obiectele expusă să arate mult și să le poată admira străinii.

Un năcaz avem și adică: Cartelele în hotel sunt cam scumpe. Astfel o chilie cum poștiți Dv (în hotelul de prim rang) nu se poate căpăta fără de 15 cor. pe 24 ore, în vederea acestei strîmtoriri am făcut dispozițiunea ca și la case private să aflăm cartele bune și eftine. În felul acesta avem cartele pentru câte 1 fl. la oamenii cinstiți și curățenie cum trebuie și câte 3—3 v-am putea așeza foarte bine. Mă rog a mă avisa că cum doriți să vă pregătim cartelele în hotel (deși mai scump) ori la casă privată?

Celelalte toate vor fi în ordine.

Cu stimă Ioan P. Lazăr.

Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, *Corespondența Fr. Hossu-Longin*, vol. VI, p. 214—245.

⁶ vezi anexa nr. II.

⁷ vezi nota nr. 2.

⁸ *Ibidem*.

5.
Șimleu, 16 sept. 1908

Stimate Domnule Advocat,

În pachet separat v am trimis două expl.: „Monografie“⁹ iar aci vă trimit gazeta cerută¹⁰. V-am fi foarte mulțumitori pentru prețiosul material în afacerea înmormintării lui Șincai¹¹ și îl vom publica¹² căci cine știe dacă nu vor veni după noi alți oameni mai curajoși și se vor ocupa cu istoria Selagiului din punct de vedere românesc. Cu bătrînul vicar¹³ nu ajungem la nici un rezultat căci n-are *archivă regulată*, ci scrisorile vechi și foarte prețioasă se aruncă ici coalea fără ca cineva să le pună în rînd.

Rugându-vă a spune Ven. Doamne sărutări de mână din partea noastră vă rugăm totodată a primi espreșiunea stimei ce vi-o păstrăm cu toții.

Cu stimă Ion P. Lazăr.

Biblioteca Centrală Universitară, Cluj-Napoca *Correspondența Fr. Hossu-Longin*, vol. VI, p. 246—247.

„GAZETA DE DUMINECA“, ȘIMLEU, 1904—1911; ERSCHIEDEN, PROGRAMM UND BUCHDRUCKER

(Zusammenfassung)

Dieses Studium enthält bekannte und unbekannte Aufzeichnungen über die Geschichte der ersten rumänischen Zeitschrift aus Sălaj. Die Verfasser informieren am Anfang die Leser über die ökonomische-soziale und politische Lage Siebenbürgens, am Ende des XIX, Anfang des XX Jahrhunderts. Der mittlere Teil des Artikels widerspiegelt die Aktivität der Druckerei „Victoria“ und der Zeitschrift aus Șimleu „Gazeta de Duminecă“. Die weitere Untersuchung enthält genaue Aufzeichnungen über das Programm der Zeitschrift, über ihre zeitliche Entfaltung, über das publizistische Leben im Kreis Sălaj und in Siebenbürgen. Diese Arbeit widerspiegelt die Realität der Epoche am Anfang des XX Jahrhunderts und bekommt in der rumänischen nationalen Bewegung einen bestimmten Platz.

⁹ D. Stoica, I. P. Lazăr, *op. cit.*

¹⁰ probabile exemplare din „Gazeta de Duminecă“, fapt care relevă circulația ziarului românesc sălăjean dincolo de granițele locale.

¹¹ I. Ardeleanu, Senior, *op. cit.*, p. 59—60.

¹² nu am găsit nici un fel de referințe în corpul gazetei din toamna anului 1908.

¹³ Alimpiu Barbuloviciu, portret și biografie, în *Gaz. Dum.*, V, nr. 49, 30 nov. 1908, p. 1—2, 10—11.